

3. Петров Р. Європеїзація української судової системи як складова євро інтеграційної політики України / Р. Петров // Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 300.
4. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія / А. Р. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 154.
5. Права человека / Отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – С. 137.
6. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення / О. В. Пушкіна. – К. : Логос, 2006. – С. 19.
7. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики / О. В. Скрипнюк. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – С. 186-201.
8. Барабаш Ю. Дихотомія демократичної, правової та соціальної державності – тонка грань українського конституціоналізму / Ю. Барабаш // Право України. – 2010. – № 7. – С. 29.
9. Медведчук В. Держава і громадянське суспільство: український вибір / В. Медведчук // Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 375-376.
10. Стрельцова О. Угода про асоціацію між Україною та Європейським союзом: передумови, проблеми і перспективи / О. Стрельцова // Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 87.
11. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 39. – Ст. 260.
12. Общая теория прав человека / Отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : Издательство НОРМА, 1996. – С. 68.
13. Шафиров В. Человекоцентристский подход к пониманию права / В. Шафиров // Право України. – 2010. – № 4. – С. 43-44.
14. Крусс В. Конституционное правопонимание / В. Крусс // Право України. – 2010. – № 4. – С. 171.

УДК 341.645(4):341.231.14]:342.727

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ І ПІДТРИМАННЯ АВТОРИТЕТУ І БЕЗСТОРОННОСТІ СУДУ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Червяцова А. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри конституційного,
муніципального і міжнародного права
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: Статтю присвячено аналізу практики Європейського суду з прав людини, яка стосується вирішення конфлікту між правом на свободу вираження поглядів та правом на справедливий суд. У статті розглядаються окремі рішення Європейського суду, які мають значення прецедентів, зокрема, рішення по справі *The Sunday Times v. the United Kingdom* (1979) та рішення по справі *De Haes and Gijssels v. Belgium* (1997). Європейський суд вважає, що поняття «авторитет і неупередженість суду» має об'єктивні, загальноєвропейські критерії, на відміну від мінливих інтересів захисту моралі. Це істотно звужує дискреційні повноваження держави при вирішенні питання про обмеження свободи вираження поглядів і розширює сферу європейського контролю.

Ключові слова: свобода вираження поглядів, свобода слова, свобода друку, право на справедливий суд, Європейський суд з прав людини, обмеження права на свободу вираження поглядів.

Аннотация: Статья содержит развернутый анализ практики Европейского суда по правам человека, которая касается разрешения конфликта между правом на свободу выражения взглядов и правом на справедливый суд. В статье рассматриваются отдельные решения, имеющие значение прецедентов, в частности, решение по делу *The Sunday Times v. the United Kingdom* (1979) и решение по делу *De Haes and Gijssels v. Belgium* (1997). Европейский суд считает, что понятие «авторитет и непредвзятость суда» имеет объективные, общеевропейские критерии, в отличие от изменчивых интересов защиты морали, что существенно сужает дискреционные полномочия государства при решении вопроса об ограничении свободы выражения взглядов и расширяет сферу европейского контроля.

Ключевые слова: свобода выражения взглядов, свобода слова, свобода прессы, право на справедливый суд, Европейский суд по правам человека, ограничения права на свободу выражения взглядов.

Annotation: The article is devoted to the analysis of the decisions of the European Court of Human Rights relating to a conflict between the right to freedom of expression and the right to a fair trial. The article discusses leading cases considered by the European Court in this field such as *The Sunday Times v. the United Kingdom* (1979) and *De Haes and Gijssels v. Belgium* (1997). The European Court concluded that the scope of the domestic power of appreciation is not identical as regards each of the aims listed in Article 10 (2). In contrast to «moral requirements» which differ from time to time and from place to place, notion of the «authority» of the judiciary is far more objective and has some stable European standards. Accordingly, here a more extensive European supervision corresponds to a less discretionary power of appreciation.

Key words: freedom of expression, freedom of speech, freedom of the press, right to a fair trial, Supreme Court of the USA, limits and restrictions of the freedom of expression.

Попри виключне значення свободи вираження поглядів, вона не має абсолютного характеру і може

бути обмежена заради забезпечення й захисту інших суспільних інтересів. Стаття 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі Європейська конвенція) наголошує на тому, що здійснення цієї свободи «...пов'язане з

обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві». Серед інтересів, захист яких може стати підставою втручання у свободу вираження поглядів, Європейська конвенція називає *авторитет і безсторонність суду*.

Зловживання свободою слова може мати негативним наслідком неповагу до суду або розголошення таємниці слідства, тобто відомостей, які мають значення для справи (*pretrial publicity*). Крім того, задоволення прагнення громадськості знати про судову справу може порушити право підсудного або учасників цивільного процесу на справедливий і неупереджений суд. Відповідно, інтереси правосуддя у ряді випадків вимагають обмеження інформації про перебіг судового процесу.

Метою статті є визначення основних підходів Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) до вирішення конфлікту між свободою вираження поглядів та захистом авторитету і неупередженості правосуддя. Окремі аспекти практики Європейського суду з прав людини, у тому числі за статтею 10 Європейської конвенції, досліджуються в роботах як зарубіжних, так і вітчизняних учених таких, як Е. Барендт (E. Barendt), М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, М. Л. Ентін, І. Ц. Камінські, Ф. Кемпіс (F. Kempees), А. М. Колодій, Г. Летсас (G. Letsas), В. І. Мункян, А. Ю. Олійник, В. П. Палій, П. М. Рабинович, А. К. Соболева, В. О. Туманов, С. Фарран (S. Ferran), Ж. Хеммер (J. Hemmer), О. О. Чефранова, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук, М. Яніс (M. Janis) та інші.

На відміну від Верховного Суду США, який має доволі широку практику щодо вирішення конфлікту між свободою вираження поглядів та правом на справедливий суд [1], практика Європейського суду у цій сфері представлена кількома справами. Перш за все, слід назвати справу *The Sunday Times v. the United Kingdom*, у рішенні по якій Європейський суд визначив основні підходи до встановлення балансу між свободою вираження поглядів і підтриманням авторитету і безсторонності суду.

Справа, розглянута Європейським судом у 1979 році, стосувалася попередньої судової заборони газетних публікацій, у яких мала висвітлюватися ситуація з кампанією «Дистиллерс». У період з 1959 по 1962 роки в Англії народжувалися діти з уродженими дефектами, які були спричинені, як стверджувалося, тим, що їх матері в період вагітності приймали у якості заспокійливого засобу або засобу проти безсоння талідомід. Батьки розпочали судовий процес проти компанії «Дистиллерс», виробника і розповсюджувача ліків. У вересні 1972 року газета «Санді Таймс» оприлюднила статтю під назвою «Наші талідомідні діти – причина національної ганьби» і заявила про свій намір продовжити публікації, присвячені історії цієї трагедії, починаючи з моменту виготовлення і дослідження ліків.

Компанія «Дистиллерс» висловила своє заперечення проти подібних публікацій на тій підставі, що судовий розгляд по цій справі ще не був завершений і, відповідно, заявлені статті можуть вплинути на перебіг судового процесу, підірвати

неупередженість суду. Газета, зі свого боку, вважала, що норми «про неповагу до суду» мають забезпечити авторитет і об'єктивність судової влади, але не можуть заборонити журналістам виконувати їхні професійні функції.

Остаточне рішення по справі було винесено Палатою лордів, яка одностайно проголосувала за судову заборону газетних публікацій. Палата дійшла висновку, що спірні публікації є неповагою до суду, оскільки здатні створити упереджене ставлення громадськості до спору, який складає предмет судового розгляду. Газета, незгодна з цією позицією, звернулася до Європейського суду, вважаючи, що судова заборона публікацій з такої важливої справи порушує статтю 10 Європейської конвенції.

Рішення Європейського суду по цій справі містить визначення понять «судова влада» і «авторитет судової влади», а також розгорнутий аналіз причин, які обґрунтовують необхідність застосування обмежень до свободи вираження поглядів. Крім того, у рішенні, виходячи з принципу «втручання, необхідне в демократичному суспільстві», Європейський суд встановлює співвідношення між свободою вираження поглядів і інтересами правосуддя.

На думку Європейського суду, «поняття «судова влада» охоплює механізми відправлення правосуддя, а також самих суддів при здійсненні ними своїх посадових обов'язків... «авторитет судової» влади виражає ідею про те, що суди – це органи, повноважні підтверджувати юридичні права і обов'язки і вирішувати спори про них; громадськість має сприймати їх у такій якості і з повагою і довірою ставитися до здатності суду здійснювати цю функцію» [2, § 55]. Оскільки суд приймає рішення, які впливають на права та обов'язки сторін, забезпечення поваги до суду та його об'єктивності є гарантією прав людини.

На відміну від захисту моралі, критерії якої є доволі мінливими, що виправдовує широку свободу розсуду держав при вирішенні питання щодо обмеження свободи вираження поглядів, «авторитет правосуддя» є об'єктивним поняттям і має певні «європейські» критерії, що суттєво обмежують дискреційні повноваження держав і розширюють сферу європейського контролю [2, § 59].

Слід відмітити, що інститут неповаги до суду є інститутом англосаксонської правової системи; його закріплення в Європейській конвенції було «підказано» нормами англійського звичаєвого права. Оскільки однією з умов правомірності втручання у свободу вираження поглядів за Європейською конвенцією є його законність, Європейський суд піддав глибокому аналізу правові норми інституту неповаги до суду, які існують у Великій Британії.

Англійська судова практика використовує два принципи оцінки неповаги до суду – «принцип тиску» і «принцип визначення наперед» (*'prejudgment principle'*), які становлять дії, здатні зашкодити авторитету і неупередженості правосуддя. Так, у справі *Hunt v. Clarke* (1889) «принцип визначення наперед» був сформульований таким чином: «Якщо хто-небудь буде обговорювати в газеті переваги справи або показання свідків, які можуть бути дані по справі напередодні їхнього розгляду в суді, це буде

спробою втручання у належне здійснення правосуддя. Для покарання зовсім необов'язково, щоб суд дійшов висновку, що у судді або присяжних внаслідок газетних публікацій склалося упереджене ставлення до сторін; для обгрунтованого втручання достатньо, щоб стаття заважала розгляду справу. Це заслуговує на покарання, щоб не допустити подібних дій в майбутньому» [2, § 52].

У силу «принципу тиску», визначеному у справі *Vine Products Ltd. v. Green* (1966), «...оприлюднення коментарів, які у будь-якій формі можуть спричинити шкоду справедливому розгляду справи, слід розглядати як неповагу до суду з боку газети. Це може відбуватися по-різному... Можливо, що коментар матиме тиск на суд або на одну із сторін у справі: заважатиме вести судовий процес, змусить сторону укласти мирову угоду на умовах які б вона не стала розглядати за інших обставин, або вплинути іншим чином на ведення справи, коли вона має бути вільною у виборі засобів звинувачення або захисту, дослуховуючись при цьому порад, але не зазнаючи тиску» [2, § 51].

Посилаючись на зазначені принципи, уряд Великої Британії навів п'ять причин прийняття рішення про встановлення судової заборони публікацій газети «*Sandis Таймс*»: по-перше, вони визначали б, наперед, судове рішення і означали б неповагу до судової процедури або призвели до втручання у здійснення правосуддя; по-друге, вони б виставляли компанію «Дистиллерс», відповідача по справі, на досудовий суд громадськості, що є неприпустимим, оскільки заважає суду і сторонам процесу; по-третє, вони були здатні піддати відповідача тиску з боку суспільної думки і спричинили б шкоду його інтересам, внаслідок упередженого висвітлення питань, які підлягали дослідженню у суді; по-четверте, визначення наперед судового рішення у пресі призвело б до заперечень з боку учасників процесу, створивши загрозу «газетного розгляду справи», що суперечить принципам належного відправлення правосуддя; по-п'яте, держава зобов'язана захистити сторони від шкоди, яка спричиняється втягненням їх у вирій газетної полеміки, яка передує і може вплинути на суд.

У справі *The Sunday Times v. the United Kingdom* Європейський суд погодився, що попередня судова заборона статей щодо ситуації навколо компанії «Дистиллерс» була законним втручанням і що це втручання переслідувало правомірну мету, однак відмовився визнати це втручання таким, що було необхідним у демократичному суспільстві. З цього приводу у рішенні зазначається: «Засоби масової інформації не повинні переступати межі, встановлені в інтересах належного відправлення правосуддя, але на них також лежить обов'язок поширювати інформацію і ідеї, які стосуються діяльності судів, так само, як це відбувається в інших сферах, які мають суспільний інтерес. Цій функції ЗМІ відповідає право громадськості отримувати інформацію» [2, § 65]. Отже, для того, щоб дати відповідь на питання щодо пропорційності втручання, його «необхідності у демократичному суспільстві», слід взяти до уваги такий аспект як суспільний інтерес до справи. Поза будь-яким сумнівом катастрофа, пов'язана з

талідомідом, викликала занепокоєння громадськості і поставила питання про відповідальність компанії, яка випустила ліки на ринок, перед сотнями тисяч людей, які пережили особисту трагедію.

Європейський суд визнав, що родини чисельних жертв трагедії мали життєвий інтерес в отриманні інформації про обставини справи і можливі шляхи вирішення проблеми.

Європейський суд, який зважає важливість конфліктуючих інтересів, відмічає, що на момент оприлюднення першої статті справа перебувала у «сплячому стані», являючи собою «правовий кокон» протягом кількох років; було незрозуміло, коли суд розпочне слухання справи по суті. Крім того, Європейський суд врахував стиль і мову спірної статті, яка була витриманою, застосовувала помірковані, зважені висловлювання і оцінки. У ній наводилися як аргументи проти позиції відповідача, так і докази його невинуватості. Стаття закінчувалася такими словами: «Здається, у цій справі відсутні зрозумілі і однозначні відповіді...»

Таким чином, застосовуючи принцип пропорційності втручання його цілям, Європейський суд визнав попередню судову заборону статті втручанням, яке не відповідає вимозі «необхідності у демократичному суспільстві», і є порушенням статті 10 Європейської конвенції.

Ще один приклад втручання у свободу вираження поглядів в інтересах захисту авторитету і неупередженості правосуддя дає справа *De Haes and Gijssels v. Belgium*, яка стосувалася різкої критики суддів за рішення, яке вже було прийняте. Заявниками по цій справі були редактор та журналіст періодичного видання, які у листопаді 1986 року оприлюднили цикл статей, у яких критикували трьох суддів та генерального адвоката Апеляційного суду Антверпена за те, що у справі про розлучення залишили дітей з батьком, п. Х., бельгійським нотаріусом, попри те, що його колишня жінка, теща і теща звинувачували його в інцесті та розбещенні дітей. Статті звинувачували його та генерального адвоката у необ'єктивності й прихильності до п. Х., чий політичні симпатії вони нібито поділяли. Пан Х порушив справу про дифамацію і програв її. Посадовці також звернулися до суду, стверджуючи, що статті п. Де Хаеса та п. Гійселса мають образливий і дифамаційний характер. На національному рівні їхні позовні вимоги були задоволені. Однак, Європейський суд не підтримав позицію національних судів. Натомість, він встановив добросовісність дій журналістів, оскільки критика, викладена у статтях, ґрунтувалася на детальній інформації про обставини, за яких було прийнято рішення залишити дітей з батьком. Ця інформація була результатом уважного вивчення журналістами всіх звинувачень проти п. Х. та думки кількох експертів.

З цього приводу Європейський суд зазначив: «На пресі лежить обов'язок повідомляти інформацію та ідеї, які мають суспільний інтерес... Це має особливе значення в контексті цієї справи, враховуючи серйозність звинувачень, які стосуються як долі малолітніх дітей, так і функціонування системи правосуддя в Антверпені. Більш того, самі заявники висловилися з цього приводу абсолютно ясно у своїй

статті: «Преса не має приймати на себе роль суду, але в цьому випадку мовчати неможливо» [3, § 38-39].

Показово, що магістрати, які подали позови проти журналістів, не ставили під сумнів надруковану у статтях інформацію про долю дітей, а скаржилися на нападки особистого характеру, які містилися у журналістських коментарях (журналісти звинуватили їх у необ'єктивності та боягузтві). Суд вказав на необхідність проводити різницю між фактами та оціночними судженням і далі зазначив: «...звинувачення, про які йде мова, є думкою, істинність якої неможливо довести, за визначенням. Однак, така думка може бути перебільшеною, особливо в умовах відсутності фактичних підстав, але у конкретному випадку цього не було...» [3, § 47]

Попри те, що коментарі журналістів, безумовно, були різкими, Європейський суд визнав їх «співрозмірними тому хвилюванню й обуренню, яке було викликане фактами, викладеними у статтях». Європейський суд не схвалив у цілому полемічний і навіть агресивний тон статей, але нагадав, що «стаття 10 захищає не лише інформацію та ідеї, але й форму, в якій вони виражені» [3, § 48].

Таким чином, аналіз практики Європейського суду дозволяє зробити такі висновки:

авторитет і неупередженість суду розглядається Європейським судом з прав людини як вагома соціальна цінність, необхідність захисту якої обумовлюється тим, що вона є гарантією захисту інших прав і свобод; висвітлення судового процесу може мати негативні наслідки як для його учасників так і для суду, оскільки за певних обставин може підірвати довіру до суду, стати на заваді об'єктивному розгляду справи, вчинити тиск на позицію сторін тощо;

аналізуючи конфлікт між свободою вираження поглядів і інтересами забезпечення поваги до суду та неупередженості судових рішень, Європейський суд дотримується традиційної схеми аналізу правомірності втручання, послідовно даючи відповідь на питання, чи було обмеження свободи вираження поглядів законним, чи переслідувало воно правомірну мету, і, на решті, чи відповідає воно вимозі «втручання, необхідне у демократичному суспільстві» (негативна відповідь на одне з цих питань означатиме порушення статті 10 Європейської конвенції);

поняття «авторитет і неупередженість суду» має певні об'єктивні, загальноєвропейські критерії, відповідно, інтереси захисту авторитету правосуддя, на відміну від мінливого інтересу захисту суспільної моралі, надають державі меншу свободу розсуду при вирішенні питання щодо встановлення обмежень свободи вираження поглядів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз практики Верховного Суду США див., зокрема: Червяцова А. О. Свобода вираження поглядів і забезпечення авторитету правосуддя: вирішення конфлікту у практиці Верховного Суду США // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2012. – № 1034. – Вип. 13. – С. 58-61; Червяцова А. О. Свобода вираження поглядів та право на справедливий суд: вирішення конфлікту у практиці Верховного Суду США // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Карабіна. Серія «Право». – 2013. – № 1064. – Вип. 14. – С. 55-58.
2. The Sunday Times v. the United Kingdom (no. 1). – 26 April 1979. – Series A no. 30.
3. De Haes and Gijssels v. Belgium. 24 February 1997 // Reports of Judgments and Decisions 1997-I.